

A háború ~~művészete~~ etikája

Katonák vagy Gépek?

Autonóm fegyverrendszerek etikai kérdései

Készítette: Pluzsik Márton

Konzulens: Dr. Héder Mihály

Tartalom

1.Bevezetés	3
1.1. <i>Ne ölj!</i>	3
1.2.Az igazságos háború.....	4
1.3. <i>Szerelemben és háborúban mindent szabad! (?)</i>	4
1.4. <i>"Ha nyersz, nem kell magyarázkodnod..."</i>	6
2.Történelmi áttekintés	6
2.1. <i>Korai történelmi példák a háborús jogra</i>	6
2.2. <i>Vae victis?</i>	8
2.3. <i>De jure belli ac pacis</i>	10
3.Az egyén felelőssége.....	11
3.1. <i>Túlélni a háborút</i>	11
3.2.PTSD	15
3.3. <i>„Jó katona követi a parancsot”</i>	17
3.4. <i>„Parancsra cselekedtem”</i>	19
4.Gépek forradalma?	22
4.1.Létező, AWS-közeli megoldások.....	22
4.2.Természet kontra technológia	24
4.2.1.Történelmi példák	24
4.3.Nyugtalanító tényezők.....	26
4.4. Vita a jogalkotásról, érvényes szabályozás	27
5.AI a háborúban-előnyök és hátrányok.....	28
6.Összegzés	29
6.1.Következtetés	30
Hivatkozások	32

1.Bevezetés

1.1.Ne ölj!

A gyilkosság minden emberi civilizációban az egyik legnagyobb morális bűnnek számít. Sok ezer évvel a büntetőtörvénykönyvek vagy akár Hammurapi törvényeinek megjelenése előtt a gyilkosság már főbenjáró bűnnek minősült minden emberi közösségben. A gyilkosságot, kínzást vagy a védtelenek bántalmazását az a természeti törvény [1] tiltja, amely megelőz és fölötte áll bármiféle írott jogszabálynak. A természeti törvényt az ész és a szív diktálja, az a születéstől való jog hogy aktívan tegyünk a saját létünk védelmében.

1. ábra: Káin és Ábel története, az első gyilkosság [2]

Ezek a szabályok nem csak békeidőben, de háborúban is kötelezték, kötelezik az embert, az első háborúk pedig egyidősek az emberi civilizációval. Alapvetően a háború az emberi közösségek közti konfliktusok megoldásának utolsó állomása, a végső mód, hogy a saját akaratunkat erőszakkal kényszerítsük rá másokra. A háború velejárója a szenvedés, de a szükségtelen szenvedés okozása, azonban az öncélú kegyetlenkedés a legkorábbi fegyveres konfliktusok óta súlyos bűn.

1.2. Az igazságos háború

„Pax, pax clamatur, sed pax per bella paratur”

(„Béke, béke, kiáltozzák, de a béke a háború által készül”) [3]

Jogosan merül fel a kérdés, hogy a háború nem bűn-e önmagában?

Minden háború önmagából eredően bűn, vagy létezik olyan szituáció, ahol hadat viselni jogos lehet?

A kérdés tisztázására sokan vállalkoztak, a modern felfogásban főként a Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás által megalkotott *Just War Theory*, azaz az igazságos háború elmélete dominál. [4]

Az igazságos háború három fő része a *Jus ad Bellum*, az igazságos háború indításának jogát, a *Jus in Bello*, mely az igazságos háború megvívásának szabályait, és a *Jus post Bellum*, a háború utáni felelősségre vonás lehetőségeit tartalmazza. [4]

Ezen írásomban az utóbbival fogok foglalkozni, mivel meggyőződésem, hogy a jogosan vagy jogtalanul indított háború esetén egyaránt kiemelt fontosságú a „tisztá” hadviselés, azaz a *Jus in Bello* betartása.

1.3. Szerelemben és háborúban mindent szabad! (?)

Az első tudományos igényű írások a háború szabályainak megfogalmazására a felvilágosodás körül készültek el, a hadijog és az emberi jogok pedig a második világháború lezárása után, az 1949-es negyedik genfi egyezményrel és az 1948-ban elfogadott emberi jogok egyetemes nyilatkozatával vált minden hadviselő, az egész emberiség számára kötelező érvényűvé. [5]

2. ábra: Hadifoglyok az első világháborúban [6]

A genfi egyezmény főbb rendelkezései szerint a nem harcolókat, a sebesülteket és hadifoglyokat emberséges bánásmód illeti meg, tiltja a kínzást, deportálást, a népiertást. [5] Külön érdekesség, hogy az emberiség elleni bűntettek, béke elleni bűnök és háborús bűnök elítélése visszamenőlegesen is érvényes, el nem évülő bűncselekményeknek számítanak. Ezeket az egyezményeket számtalan háborúban megsértették már, azonban pusztán létük jogalapot szolgáltat az azt megszegők, katonák vagy politikusok elítélésére és megbüntetésére, erre pedig az elmúlt évtizedekben több példa is volt. [5]

3. ábra: Az emberiségellenes bűnökkel vádolt Slobodan Milosevic a hágai nemzetközi bíróság előtt [7]

De vajon az aláírt törvény garancia az igazságosabb hadviselésre, ezáltal pedig az igazságosabb világra?

Képesek vagyunk szabályok közé szorítani egymást és magunkat, vagy jobb lenne az emberi tényező kivétele nélküli hadviselés?

1.4. "Ha nyersz, nem kell magyarázkodnod..."

Sok háború lezárására igaz, hogy a győztes fél korlátlan hatalommal bírt a magukat megadó legyőzöttek felett, és megtehetett, gyakran meg is tett velük bármit. Az emberi történelem során ennek ellenére mindig léteztek olyan írott és íratlan szabályok, amelyek keretek közé szorították a háborúkat.

Ezek a szabályok és normák kultúrától függően eltérhettek, de sok közös alapelvet tükröztek. A hadifoglyokkal való emberséges bánásmód, a civilek kímélése, vagy a harcok időzítésének szabályai sokszor azért alakultak ki, mert a teljes pusztítás gyakran nemcsak szükségtelen, hanem hosszú távon a győztes számára is ártalmas volt. Az ilyen korlátok mögött gyakran emberi és praktikus megfontolások álltak, amelyek a háború rendjét és a jövőbeni stabilitást szolgálták. [5]

2.Történelmi áttekintés

2.1.Korai történelmi példák a háborús jogra

Az ókori Hellász különálló kultúrájában a királyságok és városállamok közti szerződések a legkorábbi olyan források közé tartoznak, amik a fegyveres konfliktusokat szabályozzák. Az igazságos háborúról Arisztotelész, mint a szolgaság elkerülésének nemes eszköze vélekedik, mely a közösségi vagyonszerzés egy bevett formája. [8] A nemes és igazságos háborúnak már része a hadifoglyok jogai, a szent helyek (például az Olimpia helyszíne és időpontja) védelme és az elesetteknek kijáró végtisztesség. [8] A háborús jogot megszegőkre súlyos isteni büntetés várt, erre példa az Antigoné Kreónja, aki a legyőzött ellenséget sem hajlandó eltemetni, ezzel a mű konfliktusát, saját fejére pedig a halálnál is rosszabb büntetést hoz. [9]

4. ábra: Akhilleusz szekere mögé köti Hektór holttestét - a végtisztesség megtagadása egyértelmű bűn [10]

Az Ószövetség tanúskodik arról, hogy Izrael népe és a kánaánita törzsek egymásra, mint ellenséges kultúrákra tekintettek, így igazi élet-halál harcot vívtak, ahol a cél a pusztta túlélés volt.

Szerepel azonban az Ószövetségben a háborúban elhurcoltak jogainak tisztelete (Mtörv 21, 10-14), a Salamon örökségeként fennmaradt két királyság, Júda és Izrael közti konfliktusban a hadifoglyokkal való emberséges bánásmód (2Krón28, 9-15) is. [11]

Az Újszövetség ezzel szemben az emberiség univerzális voltát állítja középpontba, és az erőszakkal szemben foglal állást (Mt 26,52), (Mt 5,39). [11] Jézus társadalmi értelemben egyik „legradikálisabb” állítása szerint az őt követőknek az ellenségeiket is szeretniük kell, az igazságszolgáltatást pedig egyedül Istenre kell bízni (Lk6 27-36). [11]

Az egyházatyák végül a jogos önvédelem léte mellett foglaltak állást, a támadó háborút elítélve.

A kora középkorban Szent Ágoston, később a 13.században Aquinói Szent Tamás pedig már a korábban bemutatott igazságos háború elméletéről írnak. [4]

A háború szabályozása feltűnik a Koránban is, ahol a harcokat a harcolókra limitálni és az erőszakot csak a szükséges mértékben alkalmazni minden hívő muzulmán kötelessége. [12]

A középkori kultúrában a lovagi kódex, a lovag legfőbb erényeit összesítő iránymutatás határozta meg a harcban és azon kívül mutatott helyes viselkedést, életvitelt. Általánosságban biztosítva voltak a vallási jellegű helyek, zarándokok, emellett a lovagi kódex szerint védelem illette a nőket, a gyermekeket, a gyengéket, az időseket. [13] Míg a lovagi kódex egy része bizonyos cselekedeteket tiltott vagy tett kötelezővé, a több ezer kilométerrel keletebbre levő japán szamurájok kódexe a motiváció oldaláról tiltott meg olykor nagyon is hasonló cselekedeteket. [14]

2.2. *Vae victis?*

A bemutatott példákából látható, hogy a hasonló kultúrából érkező ellenséget valamiféle szokásalapú háborús jog illette meg, mely a görög poliszok vagy a feudális királyságok közt elfogadott keretekkel bírt, és a megszegésének nemritkán súlyos következményei voltak.

5. ábra: „Ne zavard köreimet” Gyakran nem volt kegyelem az elfoglalt város lakóinak sem [15]

Ezzel szemben a civilizáción kívülről érkező, „idegen” ellenséggel szemben a lovagiasság fogalma vagy a háborús jog jóval tágabban értelmezhetőbbé válhattak.

Arisztotelész és Platón egyértelműen elkülöníti a görög államok közti háborúkat a barbárokkal szembeni konfliktusoktól.

Míg az előbbi, testvéri küzdelmekben a háborús jog betartására ösztönöznek, az utóbbiakban a Hellászt veszélyeztetőkkel szemben mindent megengedettnek tartanak. [8] A feudális rendszeren belül a lovagi kódex határozta meg a hadviselés szabályait, de ezek a törvények csak mérsékeltet vagy egyáltalán nem vonatkoztak azokra, akiket a társadalmon kívülállónak tekintettek, például az eretnekekre vagy a muzulmánokra.

A középkori Európa ritkán lakott volt és viszonylag homogén társadalmat alkotott, a formális, nemesek vagy uralkodók közt vívott háborúkat általában egy-egy ütközet döntötte el, és kis létszámú seregek csaptak össze, amelyeknek viszonylag alacsony volt a közvetlen vesztesége. A hadifoglyok kicserélése vagy kiváltása szokás volt, ahogyan a konfliktusokat lezáró írásos szerződések is. [13]

A totális háború fogalma ismeretlen volt ebben az időszakban, így a nem harcolók szenvedése inkább a háborúk közvetett következménye volt az adók, éhínségek, járványok, fosztogató irreguláris csapatok formájában.

Ez azonban elsősorban akkor volt igaz, amikor két, azonosan a keresztény vagy iszlám kultúrkörben működő uralkodó, vagy fejedelem csapott össze. A mongol inváziók, a kereszties hadjáratok, valamint az eretnekek (waldensek, albigensek, katharok) ellen vívott háborúk egészen más képet mutattak. Ilyen konfliktusokban gyakran előfordult, hogy hadifoglyokat kivégeztek, eretnek városokat elpusztítottak, civilek ezreit mészárolták le vagy kínozták meg. Bagdad 1258-as, mongolok általi kifosztása több százezer áldozatot követelt, de hasonló brutalitás kísérte Jeruzsálem 1099-es elfoglalását, illetve Konstantinápoly 1204-es kereszties megszállását és kifosztását is.

6. ábra: Iszfahán 1387-es elfoglalása után Timur Lenk csapatai tornyokat építettek a lemészároltak koponyáiból [16]

2.3. *De jure belli ac pacis*

(„A jogról háborúban és békében”)

A felvilágosodás időszakában jelentek meg az első háborús jogi dokumentumok, köztük Hugo Grotius *De jure belli ac pacis* című műve. [17]

Ez a könyv nemcsak a jogos háború kérdéseivel foglalkozik, hanem a hadviselés törvényeit is görcső alá veszi. Grotius érvelése szerint a háborúnak létezhetnek törvényei, amelyek célja a szükségtelen szenvedés elkerülése.

Az úttörő mű a nemzetközi jog alapjait is lefektette, és hangsúlyozta, hogy a háború a szenvedés és a halál szükséges jelenléte mellett minden fél által elfogadott szabályokkal és normákkal is rendelkezhet, melyek az előbbieket mérséklésre irányulnak. Az ezt követő időszakban számos írás született a háborús jogról, de az átfogó nemzetközi egyezmények megszületésére még várni kellett. Fontos megemlíteni a svájci üzletember, Henry Dunant nevét is, aki a 19. század derekán a francia-osztrák háború borzalmait látva sikeresen küzdött az első genfi egyezmény aláírásáért és a Vöröskereszt létrehozásáért is. [5]

A 20. század első felének eseményei, mint például a németek által elkövetett hereró népirtás, a búr háborúk, valamint a kínai boxerlázadás során lemészárolt ártatlanok már a sajtóból jól értesült európai közvélemény általános elítélését hozták. [18]

Hasonló helyzet állt fenn az 1915-ös örmény népirtás után is, amelyet az első célzott genocídiumnak, a holokauszt előfutárának tartanak. [18] E tragikus események után vált egyértelművé, hogy a háborús bűnösök jogi úton történő elítélésére és megbüntetésére szükség van. Ehhez elengedhetetlen volt egy nemzetközi szerződés megalkotása, amely meghatározza a háborús bűnök fogalmát, valamint a felelősségrevonás módját. A második világháború után létrejött Nürnbergi Per és az azt követő nemzetközi jogi fejlemények, mint például a Genfi Egyezmények, már definiálták a háborús bűnök, a népirtás fogalmát, így segítve az emberiesség védelmét a jövőbeli konfliktusok során.

Ezek a nemzetközi törvények azonban nem csupán politikai megállapodások, hanem az általános emberi erkölcsiséget fejezik ki.

De ha az ember eredendően jó, miért követne el bárki ilyen bűnöket?

3.Az egyén felelőssége

Minden írott vagy íratlan törvény ellenére a háborúval leggyakrabban társított fogalom a szenvedés és a kegyetlenség.

Erwin Rommelnek tulajdonítják azt a kijelentést, miszerint egy háborúban a veszteségek elkerülhetetlenek, de a szükségtelen veszteségek megbocsáthatatlanok.

Az arányosság elve szerint a legitim katonai cél eléréséhez kizárólag a szükséges minimális erőszak alkalmazása megengedett.

A háború azonban olyan környezet, amelyben a résztvevők számára a normális erkölcsi és társadalmi szabályok gyakran fellazulnak vagy háttérbe szorulnak. A kegyetlenség megnyilvánulhat szisztematikusan, mint a felsőbb hatalom eszköze (népirtás, terror), vagy spontán, a katona lelkében lejátszódó folyamat eredményeként.

3.1.Túlélni a háborút

A harcok extrém fizikai és mentális nyomással járnak, ami gyakran súlyos pszichológiai következményekhez vezethet. A harctéri stressz, az állandó életveszély, a kimerültség és a félelem következtében a katonák viselkedése kiszámíthatatlanná válhat, és könnyebben hajlamosak kegyetlenségekre. Az ilyen körülmények között kialakuló poszttraumás stressz (PTSD) és más mentális zavarok is hozzájárulhatnak az agresszív, kegyetlen viselkedéshez. A harcban megélt események felerősíthetik a frusztrációt és az ellenséggel szembeni erőszakos hajlamokat.

Erre kiváló példa az 1968-as My Lai-i mészárlás. 1968-ban az amerikai hadsereg vietnámi háborúban részt vevő „C” századnak katonái több száz vietnámi civilt, főleg gyerekeket, időseket és nőket mészároltak le. [19]

A századot a mészárlást megelőző hónapokban több gerillatámadás is érte, és súlyos veszteségeket szenvedtek. Az ellenség gerillataktikái, a rejtett aknák és a váratlan támadások súlyos frusztrációt okoztak az amerikai katonák körében, akik közül sokan úgy vélték, hogy a helyi lakosság is aktívan segíti a vietkong erőket.

A civilek legyilkolásában a század jelentős része aktívan vett részt. A mészárlás kezdetben megpróbálták eltussolni, de a szóbeszédnek a hadsereg sem tudta elejét venni.

7. ábra: A vietnami háború gerillajellege hatalmas pszichés terhet rótt a harcolókra [20]

Annak ellenére, hogy csupán egyetlen tisztet, William Caley-t ítélte el a katonai bíróság, az eset nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai közvélemény a vietnámi háború ellen forduljon, így hozzájárult az amerikai csapatok későbbi kivonásához is. [19]

Fontos megjegyezni azonban a közelben őrzáratozó pilóta, Hugh Thompson Jr. nevét is, aki a kapott parancsokat figyelmen kívül hagyva saját bajtársaira fogott fegyvert (amit végül szerencsére nem kellett használnia), így a mészárlást megállította. [19]

Egy másik, magyar történelemből vett példa gróf Zrínyi Miklós. A magyar főúr a nagy török hódítások korában, a 16. század derekán élt. a mohácsi csata majd Buda eleste után Török Bálint örökébe lépve az Oszmán Birodalom elleni katonai védekezés egyik legfontosabb irányítója volt. 1566-ban, Szigetvár török ostromakor azonban szörnyű tettet vitt végbe: A várban lévő több száz török hadifoglyot felakasztatta vagy karóba húzatta a török tábor szeme láttára.

Zrínyi ekkorra tisztában volt azzal, milyen reménytelen a helyzete. Szulejmán szultán hatalmas, három kontinensről toborzott hadseregével nem tudta felvenni a versenyt, tudhatta hogy ez az utolsó összecsapásuk. A harcban egész életében az ellenség tisztelete és a könyörületessége jellemezte, gyakran ő maga szállt síkra a foglyokkal való kíméletes bánásmódért. A halál torkában tettét motiválhatta a kétségbeesés, a tehetetlen düh, a folyamatos stressz vagy a felelősség, amit a halálraítélt vár vezetőjeként meg kellett élnie. Sajnos a halál torkában elkövetett kegyetlensége beárnyékolja azt a hősie cselekedetet, amivel Zrínyi és apró serege hetekig tartotta fel a szultáni sereget, melyet a nagy veszteségek illetve Szulejmán halála eltántorított attól hogy a Dunántúl elfoglalásával Bécs ellen vonuljon.

8. ábra: Zrínyi Miklós kirohanása [21]

Ez a két példa bemutatja, hogy a harci szituációban az emberek jelentős része képes olyan tettekre, amit békeidőben, tiszta fejjel ő maga is elítélne. Fontos megjegyezni, hogy az emberek jelentős része a háborús nyomás, stressz stb. ellenére sem képes ilyen bűnökre.

9. ábra: A háborús felkészülés fontos eleme a minél hamarabb kezdődő indoktrináció, így volt ez a Hitlerjugendnél is [22]

Ahol ez cél, ott a kegyetlenségre minden eszközzel szoktatni, tanítani, nevelni kell a katonát. A nemzetiszocialisták, anarchisták vagy korunk terrorcsoportjai hatalmas hangsúlyt fektetnek arra, hogy az ellenséget dehumanizálva, a saját katonát pedig fanatizálva felülírják az emberben jelen lévő erkölcsiséget. Amellett, hogy léteznek kegyetlen, szadista emberek, illetve a háború képes mindenkitől kihozni a rosszat, mégis hosszú évek indoktrinációjának eredménye az, hogy az Iszlám Állam vagy a Harmadik Birodalom seregei képesek voltak ekkora mértékben és ilyen szervezettségben elkövetni bűneiket. [23]

3.2.PTSD

A harcban a katonákra nehezedő súlyos pszichológiai nyomás mellett, hogy morálisan elfogadhatatlan cselekedetek származhatnak belőle, katonai szempontból sem előnyös. Ennek hatására számos alkalommal történt parancsmegtagadás, fizikai vagy szellemi romlás, nem ritka továbbá hogy a katona kárt tegyen magában vagy a bajtársakban. [24] Erre példa az 1978-as *Acéllövédék* című film, ahol az altiszt által megszégyenített közlegény végül az őt igazságtalanul kínzó őrmesterrel, majd saját magával is végez. A háborús sokkhatás okozta legismertebb mentális teher a poszttraumás stressz, ahol a visszatérő rémképek nem hagyják nyugodni az ebben szenvedőt. [24] Egy másik, való életből vett de megfilmesített példa a 2014-es *Amerikai mesterlövész*. Clint Eastwood életrajzi filmje egy igazi, ízig-vérig amerikai tradíciókból táplálkozó hős életét mutatja be. Chris Kyle(1974-2013) az iraki háború veteránja, minden valószínűség szerint minden idők legsikeresebb amerikai mesterlövésze volt. Leszerelése után több volt katonát próbált a társadalomba való visszailleszkedésben segíteni. 2013-ban egy PTSD-ben szenvedő volt tengerészgyalogos megölte őt és egy barátját. [25]

10. ábra: *A Forrest Gump*(1994) PTSD-ben szenvedő Dan hadnagya, aki
hosszas lelki harcok után „megkötötte a békéjét Istennel” [26]

A társadalomba való visszailleszkedés nehézségei elkísérnek minden olyan közösséget, melynek tagjai harcba vonultak.

Sylvester Stallone egyik legismertebb szerepe, a *Rambo-első vér* bemutatja, hogy sokak számára nem ér véget a háború a békeszerződés aláírásával, a harcok a hazatérő katona lelkében újult erővel folytatódnak. [27]

11. ábra: „Odaát vadászgépet vezettem, tankot vezethettem, millió dolláros technikákat bíztak rám! Itt még az autósóba sem vesznek fel kifutófiúnak!” [13]

Noha a PTSD-t Vietnam tapasztalatai tették ismertté, minden korban és kultúrában jellemző, hogy a harcokból hazatérők nem találják a helyüket a békés, „normális” világban. Egy ilyen esetet ír le, jóval a PTSD diagnosztizálása előtt Móricz Zsigmond *szegény emberek* című novellájában. [28]

Ezzel nem csak saját életük válik nagyon nehézé, hanem a teljes társadalomra terhet rónak. A visszaintegrálás sikertelenségére jó példa hogy az 1980-as, 90-es évek konfliktusaiból hazatérő szovjet katonák a mai napig derékhadát adják az orosz-ukrán maffiának, a világ egyik legnagyobb bűnszervezetének. A szervezett bűnözés tömegével szívja fel az erőszakot tapasztalt, fegyverrel jól bántó fiatal férfiakat akiknek a reintegrációs nehézségek helyett könnyű pénzt ígér. Hasonló a helyzet a délszláv háború veteránjaival, mint a számos háborús bűnnel vádolt szerb szabadcsapat-vezér Arkan kapitány és társai, akik a daytoni békeszerződés után a szerb maffia és a futballhuliganizmus vezéralakjaivá váltak. [29]

És mit tehetünk azért, hogy a jövőben minél kevesebben szenvedjenek a háborús pszichózistól, a PTSD-től?

3.3., „Jó katona követi a parancsot”

A hadseregek, államok jól felfogott érdeke tehát, hogy megóvják a katonákat a stressztől, PTSD-től megóvják mert az ép katona jobban, hatékonyabban, konzisztensebben képes teljesíteni a kapott parancsot, mint mentálisan terhelt, zavart állapotban. Emellett egy állam hadserege felelősséggel tartozik a veteránjaiért is. Így a különböző erőszakszervezetek több technikát fejlesztettek ki, amellyel a katonákat a kapott parancs kérdés nélküli teljesítésre nevelik.

Fontos eszköz a kiképzés során a konformitás erősítése, mely a viselkedés megváltoztatására való hajlam aszerint, hogy az egyén illeszkedni tudjon a közösségi normához. A hadseregek a konformitás tudatos felhasználásával és erős építésével próbálják elérni, hogy a katonák ne kérdőjelezzék meg a kapott parancsot. A kiképzés egyik legfontosabb aspektusa a csapatszellem megteremtése, ezzel együtt pedig a felülről jövő parancs, mint összekötő erő tisztelete. A kiképzés része lehet ha az elvárttól eltérő viselkedésért az egész egység kap büntetést. Ezért a nonkonform viselkedés a közösségből való kitaszításhoz, bántalmazáshoz vezethet. A közös büntetés még inkább a vezetéshez köti a katonát, mert így belevésődik a gondolataiba hogy a feljebbvalóval való konfliktus automatikusan a bajtársakkal való konfliktushoz is vezet. A konformitás erősítése tehát a parancs kérdés nélküli teljesítését célozza, mely során a hadvezetés célja hogy a katona úgy teljesítse felettesei parancsait mint egy robot.

Amennyiben ez igaz, és a technológiai fejlődés ezt lehetővé teszi, felmerül a kérdés:

Érdemes lehet a jövő hadseregeit emberi katonák helyett robotokkal, autonóm harci gépekkel helyettesíteni?

A technológia fejlődése a jelenben vagy a közeljövőben lehetővé teszi az önvezető járművekhez hasonlóan működő autonóm fegyverrendszerek (AWS), egyfajta „önvezető” harceszközök kifejlesztését.

A népszerű sci-fikből ismert harci robotok, a Robotzsaru, a Terminátor, Ultron vagy a Csillagok háborúja droidjai a fejlesztőktől teljesen függetlenül, autonóm módon működnek. A gép a fenti példákban önállóan végzi el a kapott feladatot, a cél kiválasztását, megközelítését, semlegesítését.

Az ilyen feladatokra alkalmas eszközöket minden valószínűség szerint *általános mesterséges intelligenciával (general AI)* kell felszerelni, a *specifikus feladatokra alkalmazott mesterséges intelligencia (modular AI)* nem képes kezelni ilyen bonyolultságú feladatokat.

12. ábra: A félig ember-félig gép Robotzsarú(1987), az egyik legismertebb AWS-sel kapcsolatos morális kérdéseket felvető film

Egy jövőbeli automatizált, robotokból álló hadseregnek számos előnye lehet. Az egyik fontos aspektus a hatékonyság: A robotok nemcsak, hogy egyre több területen múlják felül az embert, de a magas teljesítményre konzisztensen képesek, a körülményektől kevésbé befolyásolva. Egy autonóm fegyverrendszerekből álló hadsereg mellett szól a hatékonyság mellett a feláldozhatóság. Ha az emberlakta területektől távol eső hadszíntéren harcoló gépek kerülnek a veszteséglistára, az az adott ország lakosságát érinti könnyebben, az emberi veszteség minimalizálása rendkívül fontos. Egy robot pusztulásba küldése nem terheli meg a felelős katonai parancsnokokat sem, és a harcok közben vagy után nem kell a harcolók mentális terheit segíteni sem.

Sokat számít emellett a korábban bemutatott pszichés tényező. Egy autonóm fegyverrendszer nem szenved PTSD-től, nem fordul feljebbvalója ellen, nem fosztogat, és ami a legfontosabb: kérdés nélkül teljesíti a kapott parancsot.

Így tehát nem csak lehetővé kell tennünk, hanem egyenesen morális kötelességünk a hadseregek AWS-el való felszerelése?

3.4., „Parancsra cselekedtem”

A robotok háborúba vetése hasonló ahhoz, mintha pszichopátákat vetnénk harcba. A pszichopata embert érzelmileg nem érinti meg a tette, tehát nem szenved majd a háború hatásaitól.

Nem szadista, így öncélúan nem fog kegyetlenkedni, nem élvezi, ha fájdalmat okozhat. A kapott parancsot nagyobb eséllyel és nagyobb pontossággal hajtja végre.

A robotok tehát első ránézésre ideális katonák, hiszen az engedelmesség adott, a képesség pedig kizárólag a technológiai fejlettség kérdése, ahol a határ a csillagos ég. Azonban erkölcsi értelemben a kapott parancs teljesítése nem mindig a legjobb opció. A helytelen, bűnös parancsot adók pedig előszeretettel alkalmaznak pszichopátákat, hiszen ők saját erkölcsaik alapján nem mérlegelnek végrehajtás előtt. Ezt fémjelzi a nürnbergi perben oly gyakran elhangzott fejezetcím is, mellyel a háborús bűnök, népirtás elkövetésével vádolt nemzetiszocialista vezetők védekeztek: „Parancsot teljesítettem”.

13. ábra: Nemzetiszocialista vezetők a nürnbergi per alatt [30]

Kimondhatjuk, hogy a hadtörténelem bővelkedik a morális szempontból rossz parancsokban, így a parancsok tökéletes végrehajtása nem lehet mindig a helyes döntés. Olykor a jó döntés a kapott parancssal való szembeszegülés, melyre a genfi egyezmény minden katonát felhatalmaz.

Az erkölcsileg helyes parancsmegtagadásra már az ókorban is számos példa volt. A római császár szolgálatában álló Szent Flórián és Szent Mór nem volt hajlandó a keresztényeket tömegesen kivégezni, inkább vállalták a vértanúságot.

A második világháborúban is rengeteg olyan alkalom volt, amikor a helyes döntés a parancsmegtagadás volt.

1944-ben Dietrich von Choltitz, Párizs német katonai parancsnokának Hitlerrel kapott közvetlen utasítása szerint Párizst a földig kellett volna rombolnia. Ehelyett ő a várost harc nélkül adta át a szövetségeseknek, megmentve ezzel sok tízezer civil mellett számos felbecsülhetetlen értékű kulturális kincset.

A Wehrmachtot az SS megsegítésére a keleti fronton a lakossággal való „különleges bánásmódban”, a partizánakciók megtorlásában és a holokausz során is bevetették. Ebben a hadsereg túlnyomó része együttműködő volt, de akadtak kivételek. Egész sor német katona, főként a császári idők poroszos tradícióit követő, az SS-t lenéző Wehrmacht tisztjei helyezkedtek aktívan szembe a nemzetiszocialista párttal és különböző motivációból, sokan erkölcsi megfontolásból késleltették, akadályozták az SS működését, így a deportálásokat, kegyetlenkedéseket is.

Ilyen volt Albert Battel hadnagy, aki katonáival 1942-ben fegyverrel tartotta vissza a Przemyśl-i gettó „kiürítésére” induló SS-osztagot. [31]

14. ábra: A budapesti gettó, ahol a paranccsal szembeszállók tízezrek életét mentették meg [32]

Magyarországhoz közelebb álló példa Gerhard Schmidhuber őrnagy, aki 1945-ben saját beosztottjait tartóztatta le és magyar nyilasokat kergetett el amikor azok a budapesti gettó megmaradt 70 000 lakóját tervezték kivégezni. Az őt ebben segítő Szalai Pál, a fent bemutatott Albert Battel és sok más parancsmegtagadó katona később Izrael államtól a Világ Igaza kitüntetésben részesültek. A kitüntetést az izraeli Yad Vashem intézet adja azoknak az embereknek, akik a holokauszt során az áldozatokat bújtatták, segítették, megmentették. Köztük sok, a kapott paranccsal szembeszálló katona is megtalálható. [31]

15. ábra: A Világ Igazainak emléket állító fák Jeruzsálemben [31]

A fenti példákából láthatjuk, hogy a hadviselésben gyakoriak az erkölcsileg problémás tettek, amelyekért a parancsot kiadó és az azt végrehajtó is felelős. Ekkor morálisan helyes döntés lehet a kapott parancs megtagadása.

4.Gépek forradalma?

4.1.Létező, AWS-közeli megoldások

Az emberiség háborúi tehát nem csak a nemes, de az aljas cselekedetekben is bővelkednek.

A leírt példák közül több is mutathat abba az irányba, miszerint célszerű lehet a harcoló katonákat gépekre cserélni.

Az elmúlt években a mindennapi élet részeivé váltak az AI-alapú megoldások, ezeket pedig a hadiipar sem hagyta szó nélkül. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül szeretnék bemutatni néhány példát, ahol a modern kor hadseregei az AWS-rendszerek felé mutató fejlesztést könyvelhetnek el.

Fontos megjegyezni, hogy ezek az eszközök nem feltétlenül képviselnek csúcstechnológiát, és a bemutatott példák közé nem technológiai szempontok alapján kerültek. A „távírányítású”, „okos”, de mesterséges intelligenciát nem használó eszközök morális szempontból mindaddig nem különböznek az egyéb fegyverrendszerektől, amíg önálló tudat nélkül, pusztán eszközként vannak alkalmazva.

A bemutatott megoldások közös jellemzője, hogy a mesterséges intelligencia alapú tervezés bizonyos fokú autonómiával látja el őket, így önállóan, közvetlen emberi beavatkozás nélkül lehetnek képesek a harcra.

Ilyen eszköz tehát a vaskupola, a hajók rakétaelhárító rendszere vagy a tankok aktív védelme. Mivel ezek „csak” rakéták ellen, védelmi célokra vethetők be, nem számít klasszikus értelemben véve halálos fegyvernek. [33]

16. ábra: A vaskupola működés közben [34]

Emberölésre is képes azonban a koreai SGR-A1 melyet a két Korea határán állítottak rendszerbe, de az alkalmazása egyelőre kétséges.

17. ábra: Samsung SGR-A1, az ellenséget felismerni és likvidálni képes határvédő robot [35]

Az első, autonóm módban alkalmazott halálos fegyver a török STM Kargu, amely a jelentések szerint emberi felügyelettel, de beavatkozás nélkül támadott ellenséges célokat 2020-ban, a Líbiai polgárháború során.

18. ábra: STM Kargu drón [36]

4.2. Természet kontra technológia

Ahhoz, hogy közelebb kerülhessünk az AI-hadviselés etikai kérdéséhez, helyesnek gondolom összehasonlítani az autonóm robotokat egy ismert és hasonló problémakörrel, az állatok harcba vetésével. [37]

A harci állatok több hasonlóságot mutatnak az autonóm fegyverrendszerekkel. Az állat idomítása (például megerősítéses tanulás) rendkívül hasonló az AI tanításához, zsigeri reakcióik pedig gyakran a tanításra vezethetők vissza. A cselekedeteik felett korlátozott kontrollal rendelkeznek, azonban a tanítás hibája vagy számításba nem vett tényezők hasonló meglepetést okozhatnak. Minden emberi erőfeszítés ellenére önálló tudattal és döntéshozatali képességgel rendelkeznek, így az őket birtokló és irányító ember csak részben képes kiszámítani a döntése kimenetelét, hiszen az azt végrehajtó idomított állatot vagy tanított robotot nem ismerheti tökéletesen. Ezáltal a harci állatok és a mesterséges intelligencia egyaránt több egyszerű harceszköznél. Az állatok és az AWS további hasonlatossága, hogy jogi státuszuk, katonai bevetetőségük nem teljesen tisztázott sem jogi sem etikai szempontból.

4.2.1. Történelmi példák

Az állatok harci bevetése egyidős az ember történetével. Minden valószínűség szerint az ember legjobb barátja, a kutya a harcban is elkísérte gazdáját. A rómaiaknak már külön erre a célra tartott, páncéllal ellátott kutyás egységeik voltak (Canis Molossus), amiket csatában az ellenségre eresztettek.

A kutyák harci bevetése a II. világháborúban is feltűnt, amikor a szovjetek arra képezték ki kutyákat, hogy az élelmet a lánctalpak alatt keressék, majd robbanószerrel a hátukon a német tankok felé küldték őket. [38]

A legendák kódébe burkolódzva emellett több nagymacska (oroszlán, tigris, leopárd) tűnik fel gazdájuk oldalán a csatatéren.

Az ókor legrettegettebb „fegyvere”, a harci elefánt pusztta méreteinél fogva volt döntő tényező: A lovak rettegtek tőle, a gyalogosokon könnyedén gázolt át, a 2-3 méter magasságból a harcteret belátó parancsnokok vezethették a csatát vagy éppen az elefántról harcoló íjászok használták ki a magaslati pozíciót. A nagy gondossággal betanított elefánt dühét a hajcsár ügyesen irányította az ellenség felé, az egyetlen hatékony védekezés ellene pedig az volt, ha a hatalmas fenevadat kontrollálatlan őrjöngésre vagy menekülésre tudták kényszeríteni.

Napjainkban a harcokban delfineket vagy oroszlánfókákat vetnek be elsősorban aknakeresési és felderítő feladatokra, azonban a rendkívül intelligens emlősök az ellenség elpusztításában is képesek szerepet vállalni. [38]

19. ábra: A modern hadseregek is alkalmazznak állatokat [39]

4.3.Nyugtalanító tényezők

Az extrém mértékű pszichés nyomás vagy a direkt parancs ellenére az ember felelős a tetteiért. A parancsnok felel a beosztottja tetteiért, ha azokat parancsba adta vagy bátorított az elkövetésükre, és felelős, ha megakadályozhatott volna valamilyen szörnyű tettet, de nem tette. Azonban az önvezető autókhoz hasonlóan az autonóm fegyverrendszerek esetén is felmerül a kérdés:

Ki felel az AI, vagy a harcba vetett állatok által elkövetett hibákért, bűnökért?

A felelősség kérdése napjainkban még az autonóm járművek esetében is teljesen tisztázatlan, a harci robotok pedig lehetőségeiknél és céljuknál fogva jóval nagyobb kockázatot hordozhatnak.

A sokkal komolyabb kockázatot rejtő háborúban nem pusztán a szándékos kegyetlenség, de még a legapróbb tervezési hiba is emberéletekbe kerülhet. Az AI helytelen tanítása, a paraméterek megváltoztatása elég lehet ahhoz, hogy egy katonai robot kontrollálhatatlan vérengzésbe kezdjen, nem is beszélve arról az esetről amikor az irányítói, például egy terrorista csoport ezt kifejezetten parancsolja, erre tanítja.

Korunkban, amikor a kiberhadviselés egyre nagyobb szerepet kap, kiemelt kockázatot jelent egy robotokból álló modern hadsereg. Egészen biztosak lehetünk benne, hogy a kiberbűnözésben élen járó terrorszervezetek kiemelt célja lenne az AWS-ek feletti irányítás megszerzése.

A fejlett államok fejlett kiberbiztonságra törekszenek, de a hibás védekezésre is rengeteg példa van, ebben az esetben pedig semmilyen hiba sem férhetne bele. Egy fejlett, az embereknél hatékonyabb AI-alapú fegyverrendszer elszabadulva vagy egy terrorcsoport kezébe kerülve szinte megállíthatatlan lenne, nem beszélve arról, hogy az IoT-rendszerek használata esetén legrosszabb esetben egy egész flottányi önvezető drón köthető el egyszerre.

A gépekkel szemben egy emberekből álló hadsereget nem lehet egyik pillanatról a másikra teljes egészében átállítani, a célját újradefiniálni és egészen másra használni. Hipotetikus példa alapján egy robotokból álló Magyar Honvédség akáregy kattintás után képes lenne lerombolni a Parlamentet vagy a Halászbástyát, vagy lőne szét egész városokat. Ezzel szemben a jelenlegi, emberekből álló Honvédség döntő többsége egészen biztosan megtagadna egy ilyen eszeveszett, őrült parancsot.

4.4. Vita a jogalkotásról, érvényes szabályozás

Már 2013-ban készült egy jelentés az ENSZ-ben, ahol vezető kutatók és mérnökök foglaltak állást az ilyen fegyverek betiltása mellett, és arra kérték a világ vezető államait, hogy hirdessenek moratóriumot az efféle fegyverek fejlesztésére. [40] [41] A világszintű kampányhoz számos szervezet, például a Human Rights Watch is csatlakozott. [42]

Először 2018-ban beszélt António Guterres ENSZ-főtitkár az AWS veszélyeiről. Beszédében morálisan visszataszítónak, politikailag pedig elfogadhatatlannak nevezte a koncepciót, és szorgalmazta a betiltásukat. [41]

A dolgozatom megírását jelentős jelentős részben két publikáció motiválta. Az egyikben Duncan Purves, Ryan Jenkins és Bradley J. Strawser az AWS bevetése ellen foglalnak állást [43], míg a rájuk reagáló, velük szemben elhelyezkedő Dombrowszki Áron szerint egy igazságos háborúban nem csak szabad, de morális kötelességünk is bevetni ezeket a fegyvereket. [44]

Napjainkban még semmilyen nemzetközi jogi korlátozás nincs érvényben a halálos autonóm fegyverrendszerek (LAWS) bevetése ellen.

Hivatalosan még egyetlen állam sem alkalmazott olyan eszközt, amely az ember megkerülésével, teljesen emberi beavatkozás vagy felügyelet nélkül harcolt volna. Ennek ellenére a nagyhatalmak mindegyike dolgozik ilyen eszközök kifejlesztésén. [40]

Az Egyesült Államok védelmi hivatala a 3000.09-es direktívában megfogalmazta, hogy a védelem megköveteli, hogy etikus módon, de minden eszközzel az AWS fejlesztése mellett foglaljanak állást. [45]

A direktíva hozzáteszi azt, hogy az emberi kezelőnek meg kell tartania valamilyen beavatkozási lehetőséget.

A jelenkor harcaiban egyfajta moratórium figyelhető meg a bevetésekkel kapcsolatban. Noha valószínűsíthető, hogy több ország is rendelkezik autonóm fegyverekkel, ezeket az atombombához hasonlóan inkább még a kölcsönös elrettentésre használják.

5.AI a háborúban-előnyök és hátrányok

A fenti szempontok bemutatása után adott a kérdés:

Jobb-e a gép stabil amoralitása az ember hozott törékeny morális beállításánál?

Avagy:

Szabad-e, kell-e AI-alapú fegyverrendszereket alkalmazni egy háborúban?

Az eddig bemutatott példák alapján a legfontosabb szempontokat az alábbi táblázat foglalja össze [40] [46]:

Szempont	AWS előnyei	AWS hátrányai
Emberi élet védelme	A robotok harcba vetésével a saját hadsereg emberi veszteségei csökkennek.	A háborúnak csökken a társadalmi kockázata, így könnyebben választhatják ezt a megoldást.
Érzelmi elfogulatlanság	A túlkapások, nemi erőszak, fosztogatás visszaszorítása és a szadizmus kiszűrése.	A robotok nem tudják felismerni az összetett, emberi szempontból fontos szituációkat, mint például, amikor irgalmasságot gyakorolhatnának.
Törvényi felelősség és döntéshozatal	Az emberi életeket potenciálisan kevésbé veszélyeztető, precízebb és kontrollálhatóbb hadviselés.	Az autonóm járművekhez hasonlóan meghatározni a felelősséget egy robot által elkövetett jogsértés esetén, mivel nincs mindig egyértelmű felelős.
Háborús traumák	Háborús traumák, PTSD elkerülése, nem öl vaktában, ha saját maga kerül veszélybe.	
Diszkrimináció és előítéletek hiánya	A robotok mentesek az emberi előítéletektől, így elméletileg pártatlanul végzik el a feladataikat.	A tanítás, fejlesztés során felmerülő hibák mellett a tudatosan „gonosznak” programozott robot fokozott veszélyt jelent.
Etikai dilemmák hiánya	A robot kérdés nélkül teljesítheti a kapott parancsot.	A robot kérdés nélkül teljesítheti a kapott parancsot.

6.Összegzés

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a háború és az általa bármely félnek okozott szenvedés mindenképpen rossz, az emberiségnek pedig mindent meg kell tennie, hogy a konfliktusokat más, békés módon rendezzék a felek. Háború azonban mindig is volt, a világbéke pedig sajnos napjainkban is csak egy álom. A dolgozat megírásakor, 2024-ben a világ távolodni látszik a Francis Fukuyama által 1992-ben megálmodott *történelem vége*-től.

Ennek ellenére a háborúnak napjainkban is vannak szabályai, amik a velünk élő szenvedést, ha megszüntetni nem is tudják, legalább mérsékelhetik. A ma is érvényes genfi egyezményekben rengeteg fegyver alkalmazása tiltott, főként a harc képtelenné tételen túli szenvedést okozó, civil lakosságra irányuló, tömegpusztító fegyvereké. Ilyen a kazettás bomba, a mérges gáz, a recés szurony vagy a különböző vegyi vagy biológiai fegyverek, a nagyhatalmak közti szerződések pedig limitálják az atomfegyverek rendszerben tartását vagy az űrhadviselést.

Ennek fényében semmi akadályja nincs annak, hogy hasonló szerződések korlátozzák az AWS fejlesztését még akkor is, ha ezt sem tartaná be minden állam, hiszen a szerződést megszegőkkel szemben ilyen alapon fel lehetne majd lépni.

Az előző fejezetben bemutatott táblázat alapján meghozott etikai döntés mindenképpen nehéz. Az AWS alkalmazása egy kevesebb halált és kevesebb szenvedést okozó háború ígéretét hordozza, ahol az ember teste és lelke kevésbé sérül. Láthattuk, hogy az állami, katonai, civil szereplők közt sincs egyetértés a témában.

Ennek ellenére, a szempontokat átgondolva amellett szeretnék állást foglalni, hogy a robotok kontroll nélküli háborúba vetése összességében rossz ötlet és az embernek magának kell könyörületességgel és irgalmasnak lennie, ennek fényében pedig a békére törekednie.

Hiába lehet képes egy robot az erkölcsi értelemben is hatékonyabb működésre, ha az azt harcba vető ember a kegyetlenséget várja el. Hiába vétkezik kevesebbet, ha azokért a vétkekért nincs, aki felelősséget vállaljon, nincs kit megbüntetni, nincs kit elrettenteni. Hiába nem szenved a traumáktól, ha pont ezek a traumák segítenek figyelmeztetni a társadalmat a háború borzalmaira.

És végül hiába tartunk „morális” vagy „korrekt” robotokat, ha túl nagy annak a kockázata, hogy könnyen rossz kezekbe kerülnek, és a legrosszabbra használt robotok megállítására nincs eszközünk?

6.1.Következtetés

Azt gondolom, hogy a jövő az AI-eszközök fokozott szerepvállalását hozza majd az élet minden területén.

A működő jogalkotás nehézkesen követi le az életükre hatást gyakorló technológiai változásokat, például az internetes csalások, személyiségi jogi kérdések, közösségi média stb. jelentette kihívásokat.

Nem gondolom, hogy a nagyhatalmak a közeljövőben leállnának az AWS-fejlesztéssel. Habár bízom benne, nem gondolom, hogy a közeljövőben az ENSZ vagy más nemzetközi szervezet univerzális szinten alkot majd szabályokat az autonóm harci gépeket illetően. Ennek ellenére remélem, hogy a téma iránt érdeklődőkön kívül a felelős döntéshozók is érdekeltek lesznek abban, hogy valamilyen szerződést, szabályozást tető alá hozzanak.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve az általam olvasott források, álláspontok közül leginkább a Nemzetközi Vöröskereszt felhívásával tudok azonosulni. [46]
A Vöröskereszt átfogó nemzetközi szerződések létrehozására hív, melyben rögzítik az AWS jövőbeli használatának szigorú korlátait:

1. Tiltani kell minden olyan eszközt, melynek működését a tervező nem képes átfogóan átlátni és ha szükséges, megváltoztatni. Ez a rendelkezés a *general AI* használatát szinte teljesen megtiltaná.
2. Nem vethető be továbbá AI-alapú fegyver konkrétan emberek ellen. Ez a rendelkezés engedélyezi a már létező légvédelmi vagy rakétaelhárító rendszerek működését.

Sok személyes élményem fűződik a budai Várban található Sziklakórházhoz, ahol a Vöröskereszt a második világháború és az 1956-os forradalom során minden harcoló fél által tiszteletben tartva láthattak el sebesülteket.

A kórházként, később pedig atombunkerként funkcionáló létesítmény örök mementóként állva figyelmeztet minket arra, amit már átélt az emberiség, és arra is, amit reméljük, hogy soha nem kell átélnünk.

20. ábra: A Sziklakórház bejárata [47]

Hivatkozások

- [1] K. W. Cooper, Thomas Hobbes and the Natural Law.
- [2] „biblestudytools.com,” [Online]. Available: <https://www.biblestudytools.com/bible-stories/cain-and-abel.html>.
- [3] F. Zoltán, „A béke filozófiája”.
- [4] G. M. Reichberg, „THOMAS AQUINAS BETWEEN JUST WAR AND PACIFISM”.
- [5] „www.icrc.org,” [Online]. Available: <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries>.
- [6] „militaryhistorynow.com,” [Online]. Available: <https://militaryhistorynow.com/2019/10/27/life-in-captivity-unearthed-photos-reveal-hidden-histories-of-ww1-german-pows/>.
- [7] „bbc/milo,” [Online]. Available: <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-64138851>.
- [8] B. Mihály, „Az igazságos háború elmélete az antik államelméletekben”.
- [9] Szophoklész, Antigoné.
- [10] „theguardian.com,” [Online]. Available: <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2016/feb/16/achilles-homer-iliad-brutal-vain-pitiless-hero>.
- [11] Biblia.
- [12] Korán.
- [13] R. Dominic, The Medieval Tournament: Chivalry, Heraldry and Reality. An Edition and Analysis of Three Fifteenth-Century Tournament Manuscripts.
- [14] N. Inazo, Bushido, the Soul of Japan.
- [15] „fineartamerica.com,” [Online]. Available: <https://fineartamerica.com/featured/death-of-archimedes-in-sack-of-syracuse-sheila-terry.html>.
- [16] V. Vereshchagin, Artist, *Apotheosis of War*. [Art].
- [17] H. Grotius, De Jure Belli ac Pacis “On the Law of War and Peace”.
- [18] R. Kévorkian, The Armenian Genocide: A Complete History.
- [19] „britannica.com,” [Online]. Available: <https://www.britannica.com/event/My-Lai-Massacre>.

- [20] „history.com,” [Online]. Available: <https://www.history.com/news/helicopters-vietnam-war>.
- [21] „cultura.hu,” [Online]. Available: <https://cultura.hu/aktualis/zrinyi-miklos-szigetvar-hose/>.
- [22] „alamy.com,” [Online]. Available: <https://www.alamy.com/stock-photo/hitler-jugendbund-deutscher-arbeiterjugend.html?sortBy=relevant>.
- [23] E. Fox, REBUILDING GERMANY’S CHILDREN: THE NAZI INDOCTRINATION AND POSTWAR REEDUCATION OF THE HITLER YOUTH.
- [24] C. A. L. A. S. L. C. W. Paula P. Schnurr, „A descriptive analysis of PTSD chronicity in Vietnam veterans”.
- [25] „imdb.com,” [Online]. Available: <https://www.imdb.com/title/tt2179136/>.
- [26] „recenzent.org.ua,” [Online]. Available: <https://www.recenzent.org.ua/forrest-gump-character-analysis/>.
- [27] [Online]. Available: <https://www.imdb.com/title/tt0083944/>.
- [28] M. Zsigmond, Szegény emberek.
- [29] V. P. Kosta Nikolić, „Organized crime in Serbian politics during the Yugoslav wars”.
- [30] „aotus.blogs.archives.gov,” [Online]. Available: <https://aotus.blogs.archives.gov/2010/09/01/the-nuremberg-laws/>.
- [31] „yadvashem.org,” [Online]. Available: <https://www.yadvashem.org/righteous/about-the-righteous.html>.
- [32] „varosikurir.hu,” [Online]. Available: <https://varosikurir.hu/minden-amit-a-79-eve-felszabadult-budapesti-gettorol/>.
- [33] „www.militaryaerospace.com,” [Online]. Available: <https://www.militaryaerospace.com/sensors/article/14283597/radar-guided-machine-guns-ship-defense>.
- [34] „bbc.com,” [Online]. Available: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-20385306>.
- [35] „topwar.ru,” [Online]. Available: <https://en.topwar.ru/58985-robot-strazh-samsung-sgra-a1-vstanet-na-dezhurstvo-v-koreyskoy-demilitarizovannoy-zone.html>.
- [36] „stm.com,” [Online]. Available: <https://www.stm.com.tr/en/kargu-autonomous-tactical-multi-rotor-attack-uav>.

- [37] C. Jenks, Animals as War Weapons.
- [38] „historyhit.com,” [Online]. Available: <https://www.historyhit.com/animals-used-for-military-purposes/>.
- [39] „www.offgridweb.com,” [Online]. Available: <https://www.offgridweb.com/preparation/unconventional-weapons-war-dolphins/>.
- [40] P. E. P. Amitai Etzioni, „Pros and Cons of Autonomous Weapons Systems”.
- [41] „disarmament.unoda.org,” [Online]. Available: <https://disarmament.unoda.org/the-convention-on-certain-conventional-weapons/background-on-laws-in-the-ccw/>.
- [42] „hrw.org,” [Online]. Available: <https://www.hrw.org/report/2020/08/10/stopping-killer-robots/country-positions-banning-fully-autonomous-weapons-and>.
- [43] R. J. B. J. S. Duncan Purves, „Autonomous Machines, Moral Judgment, and Acting for the Right Reasons”.
- [44] Á. Dombrowszki, „The Unfounded Bias Against Autonomous Weapons Systems”.
- [45] „defense.gov,” [Online]. Available: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3278076/dod-announces-update-to-dod-directive-300009-autonomy-in-weapon-systems/>.
- [46] „www.icrc.org,” [Online]. Available: <https://www.icrc.org/en/document/what-you-need-know-about-autonomous-weapons>.
- [47] „https://www.sziklakorhaz.eu/,” [Online]. Available: <https://www.sziklakorhaz.eu/>.